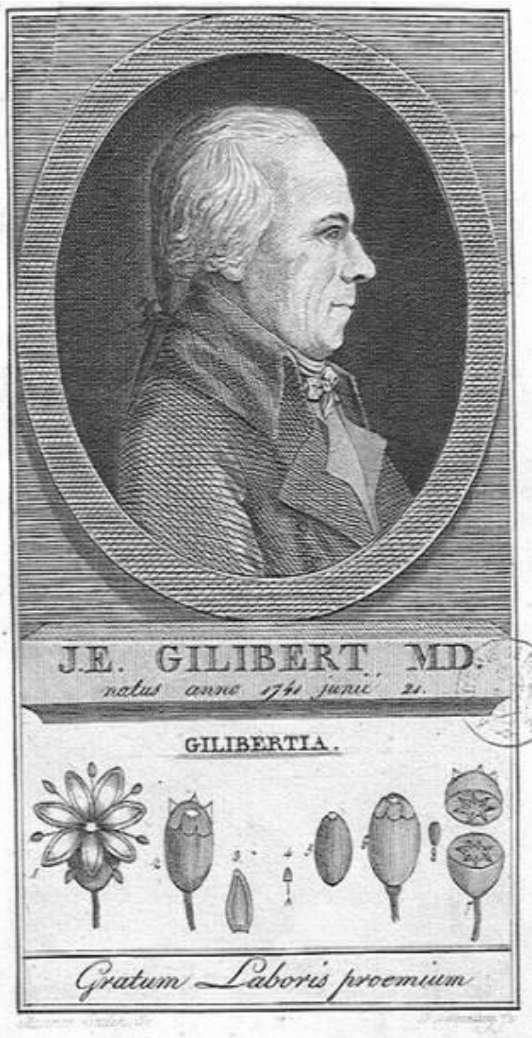

**Botanikos
sodas**

APIE PROFESORIŲ ŽANĄ EMANUELĮ ŽILIBERĄ,
VILNIAUS UNIVERSITETO
BOTANIKOS SODO ĮKŪRĖJĄ

S. ŽILINSKAITĖ,
2022 M.

„Polinkis mokslui, kurį aš jaučiau visados, padarė laimingu mano gyvenimą, davė žavingų minučių gerovės laikotarpiu ir gelbėjo nuo nevilties nelaimėje“. Ž. E. Žiliberas.

„Ž.E. Žiliberas buvo mandagus be veidmainiavimo, tiesus be šiurkštumo, gražbylys be pasiruošimo ir mokslingas be išdidumo“. Abiejų Tautų Respublikos karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis.

„Naujoj, dar nė vieno botaniko neatrastoj žemėj, darbo lauką sau praskynė, visą save botanikos gerovei paaukojo, įsteigė botanikos sodą, ir be vietinių augalų, išaugino apie du tūkstančius kitų, artimiausią apylinkę ištyrė keliolika mylių aplink... Jis pirmas Vilniuje įsteigė botanikos sodą, nors mažą savo plotu, bet gana turtingą augalų rūšimis, ir užpildė jį beveik tik Sibiro augalais, kasmet aplink Vilnių augalus rinkti pats atsidėjo“. Prof. Stanislovas Bonifacas Jundzilas.

„Ž. E. Žilibero vardas eina pirmuoju mokslinės botanikos Lietuvoje istorijoje. Jis buvo pirmasis botanikos profesorius Lietuvoje, pirmojo botanikos sodo mūsų krašte įkūrėjas, pirmasis metodiškai tyręs Lietuvos augaliją ir moksliškai ją aprašęs, pagaliau jis paruošė ir tolimesnius mūsų krašto floros tyrinėtojus: S. B. Jundzilas buvo jo mokinys.“ Prof. Marija Natkevičaitė–Ivanauskienė.

VU BOTANIKOS SODO IŠTAKOS - GARDINE

- Gardino miesto istorijoje labai įdomus 15 metų (1765–1780) klestėjimo laikotarpis, sietinas su Gardino seniūno, karališkųjų ekonomijų administratoriaus, artimo karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio (1732–1798) bičiulio ir aktyvaus reformatoriaus **Antano Tyzenhauzo** (1733–1785) vardu.

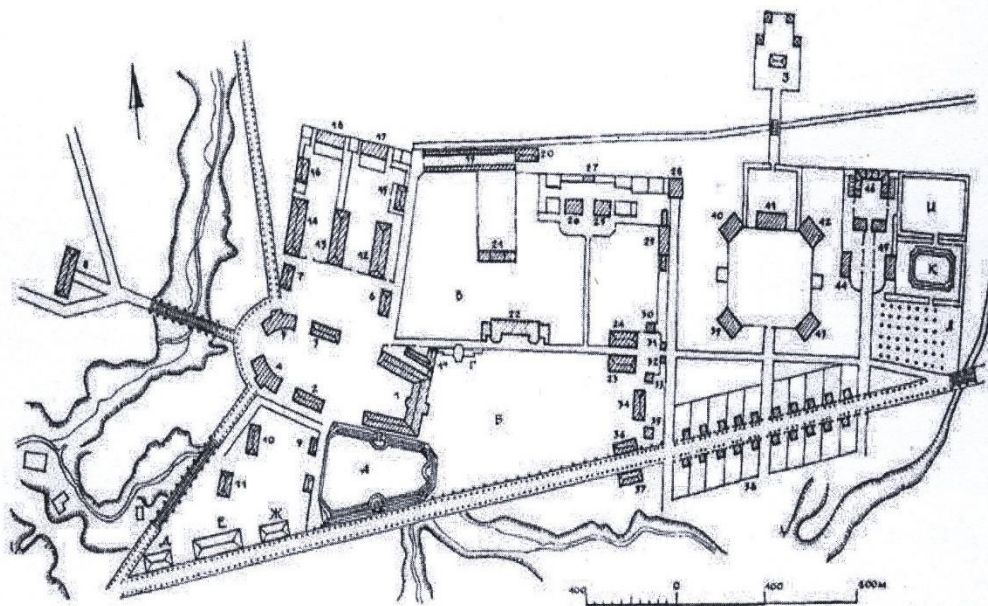

ANTANAS TYZENHAUZAS

Amžininkų liudijimais, A. Tyzenhauzas miegodavo vos tris valandas per parą, visą laiką skyrė savo užmojų įgyvendinimui: įkūrė pirmąjį LDK botanikos sodą, teatrą, spaustuvę, medicinos akademiją, prekybos mokyklą, kadetų korpusą, iš Italijos parsivežė orkestrą, iš Paryžiaus – baletą, iš Čekijos – aludarių ir vaistininkų.

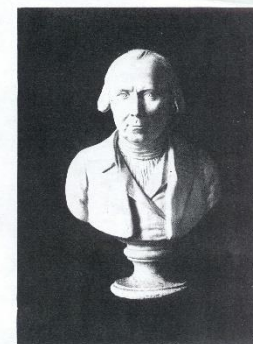
1—дворец полностью завершённый, кроме нескольких комнат; 1^а—итальянская oficina; 2—гостиная oficina без мебели; 3—музыкальная oficina, в трех комнатах караульная; 4—заложен фундамент под караульную; 5—театральная oficina; 6—резиденционная oficina; 7—кошюшенная oficina; 8—oficina вице-администратора (нет печей, дверей и полов); 9—мельница; 10—жилая прачечная; 11—бойня; 12—администраторская конюшня на 90 лошадей; 13—администраторская каретная на 30 экипажей; 14—конюшня вице-администратора на 90 лошадей; 15—администраторская кладовая, сейчас склад мануфактуры; 16—торговый склад, сейчас наверху архив экономии; 17—школа перховой езды; 18—лесник; 19—склад леса; 20—модельная, сейчас склад мануфактуры; 21—oficina садовника с двумя оранжереями; 22—медицинская академия (только стены с крышей и трубами); 23, 24—фабричные oficina для жилья и мастерских; 25—литей-

ная, заселенная мануфактурными рабочими; 26—гончарная, сейчас лазарет; 27—гончарная печь; 28—трактир, требующий ремонта; 29—угольный склад; 30—33—кузницы; 34—служебная oficina, где должны быть правление мануфактур, жилье предпринимателей и суконный склад; 35—лекарня; 36—«на-фенхауз»; 37—«аустерия», сейчас жилища простых рабочих; 38—двадцать «босняцких домов» для жилья простых рабочих; 39—казармы городской пехоты, сейчас табачный склад; 40—казармы артиллерии, сейчас табачная мастерская; 41—казармы при-ежних солдат экономии, сейчас ткацкая и суконная мастерская; 42—босняцкие казармы, сейчас суконная мастерская; 43—на-зармы городской пехоты, сейчас каретная мастерская; 44—охотничий дом, сейчас каретная столярная; 45—здание фоль-варка, сейчас колесная и каретная кузницы; 46—сарай карет-ной мастерской; А—пруд; В—должен быть прогулочный сад; В—лазаретный сад; Г—обсерватория; Д—оперхгауз; Е—бровар; Ж—шпиталь; З—лаборатория; И—птичник; К—малый пруд; Л—цитрусовый сад

1780 m. *Horodnicos planas* saugomas Varšuvos universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Jį publikavo ir paaiškinimus pateikė baltarusių architektas Kalninas²⁰⁰.

MEDICINOS MOKYKLA

- Vienas iš reikšmingiausių A. Tyzenhauzo įgyvendintų užmojų buvo Gardino karališkosios medicinos mokyklos įkūrimas. 1775 m. A. Tyzenhauzas pakvietė joje dirbuotis tuo metu žinomą medicinos profesorių **Žaną Emanuelį Žiliberą** (*Joannes Emmanuel Gilibert*, 1741–1814), Liono medicinos kolegijoje dėščius anatomiją, chirurgiją, gamtos mokslus ir ten įkūrusį botanikos sodą. Ž. E. Žiliberas nedvejodamas sutiko ir palikęs gimtinę, su jauna žmona, daugybe knygų ir didžiuliu herbaru (apie 3000 augalų rūšių) atvyko į Gardiną.
- 1776 m. Ž. E. Žiliberas pasirašė su A. Tyzenhauzu sutartį, kuriai pritarė ir ją finansiškai rėmė karalius Stanislovas Augustas. Be sodo plėtimo, bibliotekos įkūrimo ir kitų darbų, Ž. E. Žiliberas įsipareigojo Gardine organizuoti medicinos bei akušerių mokyklas, dirbti medicinos inspektoriumi regione ir vyriausiuoju gydytoju ligoninėje, atlikti medicininius tyrimus visoje LDK teritorijoje, rengti ir publikuoti mokslinius straipsnius.

Mokyklai steigti buvo paskirtas didžiulis žemės sklypas Horodnicoje. Buvo įrengtos patalpos kabinetams, klasės užsiėmimams, mokinių bendrabučiui ir ligoninei. Iš kabinetų minėtini anatomijos, gamtos istorijos, prozektoriumas, ant kurio durų stambiomis raidėmis buvo parašyta: „Čia ir pati mirtis tarnauja žmonijos labui“.

Mokyklos pedagoginį kolektyvą sudarė 4 dėstytojai: medicinos, chirurgijos ir gamtos istorijos profesorius Ž. E. Žiliberas, anatomijos profesorius K. Virion, chemijos ir fizikos dėstytojas Müntz ir bendrabučio bei ligoninės inspektorius Menard. Pagalbinis personalas: 2 felčeriai, 1 akušerė, 5 sodininkai, 4 sodo darbininkai. Mokykloje mokėsi apie 12–15 mokinių, daugiausia iš bajorų ir miestiečių šeimų, keli – karališkųjų dvarų valstiečių vaikai.

Ž. E. Žiliberas vadovavo visai mokyklai. Dar dėstė botaniką, veterinariją, rinko ir aprašinėjo šio krašto augmeniją, tyrė gyvulių užkrečiamąsias ligas, gydė karališkosios ekonomijos valdininkus bei kitus bajorus, surinko gana didelį mineralų rinkinį, sukūrė botanikos sodą.

BOTANIKOS SODAS

Ž. E. Žiliberui medicinos mokykla ir botanikos dėstymas bei botanikos sodas buvo neatskiriami dalykai. Atvykimui į Gardiną jis kruopščiai ruošėsi: 4 mėnesius stažavosi Paryžiuje, konsultavosi su įžymiu gamtininku *B. Jussieu*, vėliau, patarus jo mokytojui prof. *A. Gouan*, Pirėnų kalnuose rinko augalų herbarus, sėklas. Vienoje iš *N. J. Jacquin*, Karališkojo botanikos sodo Šionbrune vadovo, gavo dovanų gausią sėklų ir gyvų augalų kolekciją. Ši kolekcija ir tapo pagrindine būsimąjo Gardino botanikos sodo užuomazga. Atvykęs į Gardiną 1775 m. rudenį, jau kitų metų pavasarį jis „didelei karaliaus ir ministro nuostabai turėjo 1200 egzotinių augalų, skirtų demonstravimui“. 1778 m. sode augo apie 2000 rūšių augalai.

Plan Ogródu Botanicznego i zabudowań na Horodnicy.

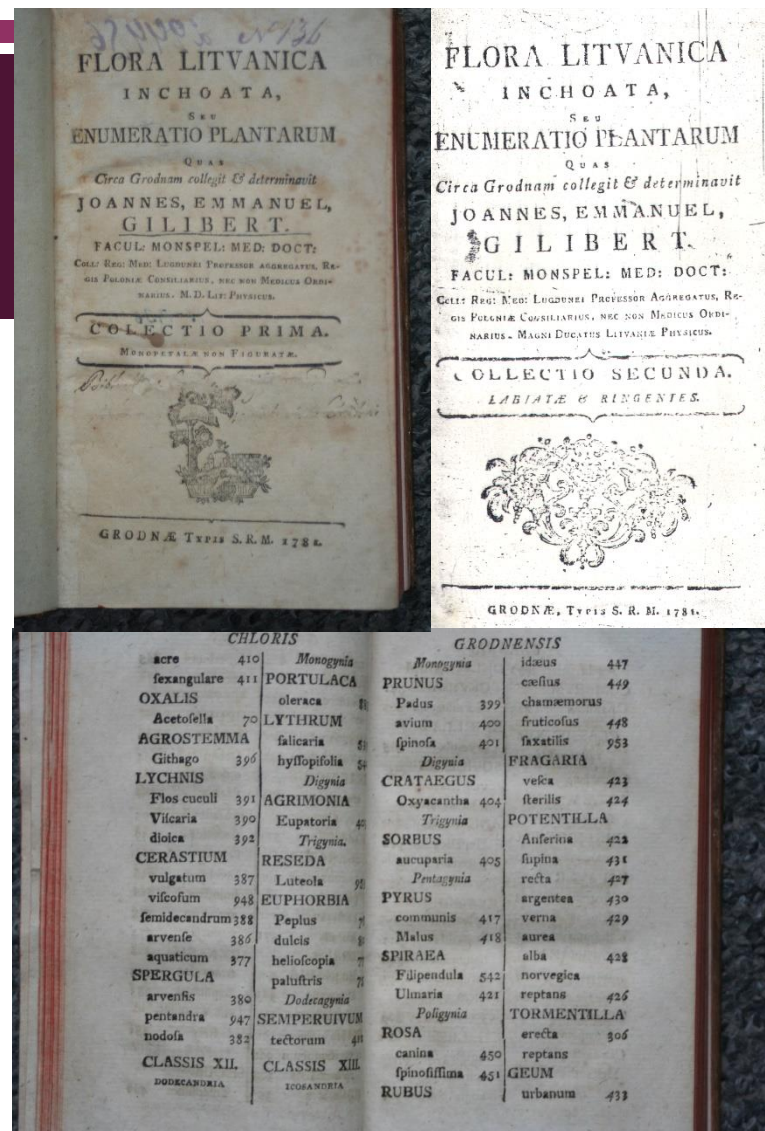
fol. J. Jodkowski.

1. Pałac podskarbiego A. Tyzenhousa (zburzony w 1915 r.)
2. Gmach t. zw. „Akademji”.
3. Ogród Botaniczny, założony przez Giliberta.
4. Główny kantor fabryczny (dziś a-ra Zamkowskiego).
5. Zabudowania Horodnicy.
6. Territorium do Kompanii Manufaktur należące.

Według planu m. Grodna z r. 1797 (Muzeum w Grodnie).

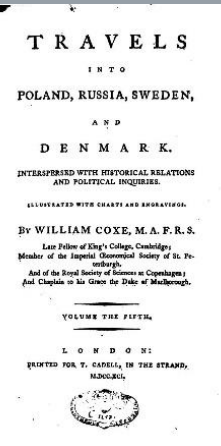
FLOROS TYRIMAI

Gardino seniūno ir pažangiomis idėjomis besivadovaujančio Liono mokslininko bendradarbiavimas truko ne vienerius metus. Dažnai su kitais konfliktuojantį A. Tyzenhauzą tenkino išskirtinis Ž. E. Žilibero darbštumas ir paisymas 1776 m. sutartyje numatytų įsipareigojimų. Vienas iš numatytų įsipareigojimų buvo sisteminti ir aprašyti krašto augaliją. Taigi, Ž. E. Žiliberas pradėjo vietinės floros tyrimus, atskleidusius iki tol nežinomas augalų, ypač vaistinių, savybes. Buvo parengtas penkių tomų veikalas *Flora Litvanica inchoata* (Lietuvos floros pradmenys). Pirmieji trys tomai buvo išleisti Gardine 1781 m. Tyzenhauzo įkurtoje spaustuvėje.

„Su tvirtu pasitikėjimu pateikiu augalų rūšis, kurias radau ir, jei neklystu, pirmas Lietuvoje apibūdinau. Jau penkeri metai, kai nepraleidžiu progos tyrinėti augalus. Su mokiniais taip uoliai apvaikščiojome įvairias apylinkes ties Gardinu penkių mylių spinduliu, kad vargu ar liko dar neapžiūrėtas žemės kampelis. Radome tikrai retų Lietuvoje rūšių: kai kurios, jei neklystu, nežinomos. ...visus pavyzdžius, kurie turėjo atitinkamų rūšių ir atmainų požymių, kruopščiai aprašėme natūroje žydinčius. Šiais sumetimais juos rinkome, kad ateityje augalai ilgai tartum gyvi galėtų būti tiksliau tiriami herbariumuose. ...Visur nustačiau kiekvienos rūšies buvimo vietą, žydėjimo laiką ir trukmę, nes, turint šiuos duomenis, dažnai lengviau augalą klasifikuoti. ...Prie aprašymų nepridėjau piešinių, nes botanikos mėgėjai norėjo turėti patogų nešiotis veikalą. Knygos su piešiniais yra per sunkios, ir vargu ar jas galima nešiotis žolių maišeliuose. ...Baigę kiekvienos rūšies aprašymus, pateiksime, ypač moterims, būdus, patikrintus daugybe mūsų eksperimentų, kaip vartoti vieną ar kitą rūšį ūkio ir gydymo reikalamis. ... Augalų skaičiumi nežadu turtingos augalijos... Nors buvau smalsus ir gana entuziastingai dariau tyrinėjimus, tačiau visų užkampių nepajėgiau apeiti, ypač didžiosiose mūsų giriose, pro kurias, pradedant nuo jūros, žmogus vos galėjo prasiskverbti. Beveik kasmet esu varginamas sunkiausių ligų, todėl negalėjau nieko daryti išties mėnesius. Paskirtas penkerių metų praktikai karališkoje ligoninėje, negalėjau skirti viso darbo laiko savo numylėtai augalijai. Karališkojo sodo tvarkymas, egzotinių augalų priežiūra, daugiau kaip du tūkstančiai įvežtų rūšių atėmė iš manęs daugybę dienų tartum sirenų vilionės. Šiek tiek skriaudos augalijai padariau mineralogijos ir zoologijos naudai. Šį prarastą laiką truputį kompensavo auklėtinių pagalba. Įvairiais laikotarpiais ir kiekvieną atostogų dieną dirbdami karališkuose dvaruose, jie aprašė puikius augalus, ir tuos aprašymus būtinai išleisiu. Stiprūs ir linksmi jaunuoliai galėjo pernešti kaitrą, kenksmingas pelkių sąlygas ir ilgiausias ekskursijas, kurios buvo ne mano jėgoms, ypač kai aš gydываusi...”

AMŽININKŲ PASAKOJIMAI

Čia besilankantys svečiai ir kitų šalių mokslininkai Gardino botanikos sodą laikė vienu iš turtingiausių, įdomiausių ir geriausiai sutvarkytų Europoje.

- Vokiečių astronomas bei matematikas *Johann Bernoulli* (1744-1807) lankėsi Gardine 1778 m., pabuvojo ir Medicinos mokykloje, susitiko su Ž. E. Žiliberu, apžiūrėjo gausią knygų kolekciją, daugybę „gamtos istorijos“ egzempliorių, liko sužavėtas botanikos sodo dydžiu ir jo priežiūra, o taip pat floros tyrimais.
- Anglikonų dvasininkas, mokytojas, po svečias šalis keliavusių kilmingųjų palydovas, rašytojas *William Coxe* (1748-1828) taip pat lankėsi Medicinos mokykloje, su dėkingumu pažymėjo Ž. E. Žilibero nuopelnus, kaip didelį pasiekimą įvertino per mažiau nei dvejus metus sukurtą išpūdingą botanikos sodą. Jo pastebėjimu apie 1500 augalų buvo kultivuojami atviraime grunte ir didelė jų dalis buvo Šiaurės Amerikos floros atstovai.

AMŽININKŲ PASAKOJIMAI

Gardino seniūno pastangų rezultatus savo prisiminimuose vaizdžiai apibūdino garsus lenkų karininkas, politikas, rašytojas *Józef Wybicki* (1747–1822):

„Horodnica prieš mane atsivėrė kaip brandžios civilizacijos centras. Tokią vietą būtų lengva įsivaizduoti esant, pavyzdžiui, Olandijoje. [...] Tiesa, šis kultūros puoselėjimas ir brandinimas nebuvo labai apgalvotas ir nuoseklus, seniūno norėta vienu ypu lietuviškose tankmėse Olandijos gėlynus pražydyti, o juk jie tik per ilgą laiką savo gražiuosius žiedus subrandina. [...] taigi mūsų žemė dar nebuvo pasiruošusi jon metamas ekonominio, politinio, kultūrinio gėrio sėklas priimti“.

PERMAINŲ METAS: IŠ GARDINO Į VILNIŲ

Deja, bet A. Tyzenhauzo pastangos nedavė laukiamų rezultatų. Dar prisidėjo ir didikų intrigos, kad jis švaistęs valstybės išdo pinigus. Pašlijio santykiai ir su karaliumi, kuris 1780 m. atėmė iš A. Tyzenhauzo ekonomijas, uždarė manufaktūras. 1781 m. buvo uždaryta ir Medicinos mokykla. 1781 m. pabaigoje Ž. E. Žiliberas atvyko į Vilnių, kur ėmė vadovauti tik ką įkurtai Gamtos istorijos katedrai.

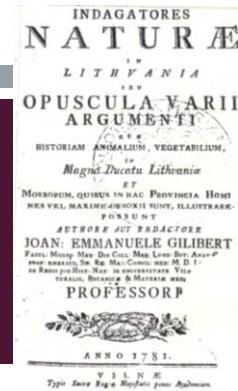

VILNIUS, VU MEDICINOS KOLEGIJA

XVIII a. antroje pusėje Lietuvos-Lenkijos valstybėje buvo įvykdyta švietimo reforma, pradėta uždarius Jėzuitų ordiną. Sukurta speciali valstybinė institucija – Edukacinė komisija - perėmė Jėzuitų ordino valdytas žemes, pastatus, komisijos žinion perėjo ir visa jėzuitų sukurta švietimo sistema, įskaitant ir Vilniaus universitetą (*Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu*). Būtent šios pertvarkos dėka VU buvo pradėti dėstyti medicinos ir gamtos mokslai specialiai tam įkurtoje Medicinos kolegijoje (*Collegium medicum*) (dabar pastatų kompleksas Pilies g. 22). Medicinos kolegijoje buvo įkurta Gamtos istorijos katedra su botanikos sodu.

GAMTOS ISTORIJOS KATEDRA

Ž. E. Žiliberas į Vilnių atvyko 1781 m. pabaigoje, atsivežė savo sukaupią biblioteką, herbarus, mineralų kolekciją, kitus rinkinius, skirtus gamtos mokslų studijoms. Tiesa, didžioji dalis jo sukaupytų rinkinių į Vilnių atkeliavo tik 1782 m. pavasarį.

- 1781 m. Ž.E. Žiliberas paskelbė studijų programą: „Rudenį ir žiemą, antradienį, ketvirtadienį ir šeštadienį iš ryto dėstysiu apie iškasenas, t. y. apie rūdas, akmenis, druskas, klijus ir t.t. Stengsiuosi sujungti žinias apie jų kiekvieno panaudojimą kam nors – ar tai ligų gydymui, ar tai įvairiems amatams, ar ekonomikai. Panašiai pasielsiu ir istorijoje apie žvėris: juos anatomizuosiu, jeigu iš kur nors jų gyvų pasitaikys, darysiu iškamšas. Pavasarį savo paskaitas baigsiu botanikos sode, kur įvairių rūšių augalų ypatybes ir naudą kiekvienam bandymais įrodysiu. Herbarizuosime ne tik laukinius augalus ir vabzdžius, bet ir atskirų pastangų dėsimė išskyrimui fenomenų ir iš viso to išaiškinsime, kaip individualius skirtumus pateikti“.
- Ž. E. Žiliberas tęsė Gardine pradėtus floros tyrimus Vilniaus apylinkėse, ypač Antakalnio ir Vingio vietovėse. Jis taip pat tyrinėjo augalų lyčių skirtumus.

BOTANIKOS SODAS

- Į botanikos sodą Medicinos kolegijos kieme pirmiausia buvo atgabenti ir pasodinti medžiai bei krūmai. Jiems pervežti prireikė net 75 vežimų, didesni augalai buvo atplukdyti vandens keliu, Nemunu ir Nerimi. Lepesniems augalams buvo skubiai pastatytas nedidelis šiltnamis, kiti pasodinti lysvėse, maždaug 200 m² plote.
- Iš Peterburgo botanikos sodo, iš *P. S. Pallas*, buvo gauta Sibiro žolių ir krūmų siunta.
- Šiltnamyje augo ir karčiavaisis bei vaistinis citrinmedis (*Citrus aurantium* L., *C. medica* L.), tikroji mirta (*Myrtus communis* L.), melsvoji pasiflora (*Passiflora caerulea* L.).

Index
Plantarum systematicus,
officinalium
Herbarii Botanici
D. Guliberti miki Varsobici.
— Alavo. 1755. —

28. 1755.
B. Numeri plantarum numerus catalogi, quem
ab Hortulano accepit.

+	1. 45. <i>Horrida, maritima</i>	18. 129. <i>Iris germanica</i> .	+
+	2. 59. — <i>multifida</i>	19. 131. — <i>germanica</i> .	+
+	3. 16. —	20. 132. — <i>variegata</i> .	+
+	4. 48. —	21. 173. —	+
+	5. 42. <i>Leptochloa capitata</i>	22. 169. <i>Platanus</i> .	+
+	6. 19. <i>Salvia foliosa</i> .	23. 453. <i>Platanus</i> .	+
+	7. 54. — <i>aegyptiaca</i> .	24. 427. <i>Agrostis</i> .	+
+	8. 76. — <i>spinulosa</i> .	25. 468. <i>Agrostis indica</i> .	+
+	9. 38. — <i>horridum</i> .	26. 454. —	+
+	10. 415. <i>Isa chinensis</i> .	27. 455. —	+
+	11. 120. <i>Iris</i> .	28. 459. <i>Arundo (perizonia?)</i>	+
+	12. 121. — <i>iberica</i> .	29. 470. <i>Gramen</i>	+
+	13. 122. — <i>flava</i> .	30. 481. —	+
+	14. 124. — <i>aegypti folia</i> .	31. 486. —	+
+	15. 126. —	32. 490. —	+
+	16. 127. —	33. 492. —	+
+	17. 128. — <i>pumila</i> .	34. 499. <i>Platanus americana</i>	+
		35. 495. —	+
		36. 497. —	+
		37. 499. —	+

Tabernaemontana
38. 107. *Salvia tabernaemontana*.
39. 12. — *chilensis*.
40. 179. — *spicata*.

Nėra išlikusio jokio Ž. E. Žilibero laikais VU Botanikos sode augintų augalų sąrašo.

1785 m. gegužę G. Forsterio surašytame Ž. E. Žilibero sodo augalų kolekcijų perėmimo inventoriuje užfiksuota tik 350 vardų augalai. Be jų, G. Forsterio rankraščiuose, išlikusiuose Getingeno universiteto archyvuose, yra ir dar vienas augalų sąrašas, nors ir be pavadinimo, tačiau savo stiliumi (rašytas ne alfabeto ar sistematine tvarka, o taip, lyg atspindėtų natūroje augusių augalų išsidėstymą) bei augalų sudėtimi (kai kurie iš jų, kaip lauravyšnė, buksmedis, vėliau minėti ir kitų autorių), neabejotina, ir yra tuo metu VU botanikos sode lauko lysvėse ir šiltnamėlyje augintų gyvų augalų sąrašas. Pastarajame sąrašė iš viso užfiksuoti 257 vardų augalai, iš jų 208 auginti lauke ir 49 – šiltnamyje. Remdamiesi šiais dviem sąrašais galime teigti, kad G. Forsteris Vilniuje paveldėjo 500–600 vardų augalų kolekciją. Beje, tai patvirtina ir G. Forsterio rašytame augalų perėmimo inventoriuje užfiksuoti Ž. E. Žilibero sodo augalų katalogo numeriai, kurių didžiausias tesiekia 501.

NETIKĖTAS Ž. E. ŽILIBERO IŠVYKIMAS

Netikėtai 1883 m. pradžioje Ž. E. Žiliberas paliko Vilnių. Kas gi atsitiko? Kodėl taip skubotai Ž. E. Žiliberas išvyko? Ne visiems patiko Ž. E. Žilibero veikla Vilniuje. Panaikinus jėzuitų ordiną ir įsteigus Edukacinę komisiją (1773), vyko svarbus lūžis Vilniaus universiteto gyvenime, kurį lydėjo nesutarimai ir rietenos. Keitėsi programos ir dėstomoji kalba. Edukacinės komisijos paskirti nauji profesoriai susilaukdavo slapto ir atviro priešiško. Net ir rektorius Martynas Počobutas–Odlianickis apie Ž. E. Žiliberą yra sakęs: „Ko gi tas iškvieštas užsienietis išmokino?“

S. B. Jundzilas rašė: „Gardine Boguš – tuštuolis ir intrigantas – įkyriai ir pastoviai jo gamtos istorijos darbus išjuokdavo. Vilniuje A. Strzeckis – panašus tuštuolis ir lėkštas juokdarys – savo šalininkų draugijoje iš jo tyčiojosi. Neturėdamas jokio supratimo apie gamtos mokslus, pašiepė ir juokingais vertė kaip patį mokslą, taip ir pirmosios Edukacinės komisijos pakviestus to meto mokytojus – Ž. E. Žiliberą ir G. Forsterį, tuo sudarydamas jiems buvimą mūsų krašte nemaloniu, buvo priežastimi skubeseio pasitraukimo“.

- Ž. E. Žilibero priešai puolė daugiatomį profesoriaus botanikos veikalą „*Flora Litvanica*“, įžiūrėdami mokslininko begėdiškumą suradus lytį augalų žieduose. Skaitantis šią knygą jaunimas buvo laikomas tvirkinamu. Bedieviu, atskalūnu ir eretiku buvo vadinamas už tai, kad moksliškai aiškino kalnų kilmės uolienu kilmę.
- Prisdėjo dar ir šeimyninės aplinkybės...
- Ž. E. Žiliberas kreipėsi į karalių Stanislovą Augustą, tikėdamasis gauti atleidimą nuo daugelio pareigų, kurias buvo prisiėmęs dar Gardino sutartimi. Karalius užjautė į tokią nejaukią situaciją patekusį mokslininką, nes gerai pažinojo jį asmeniškai. Valdovas sutiko skirti jam pensiją, tačiau su ta sąlyga, kad jis sudarys naują sutartį. Ž. E. Žiliberas su Edukacine komisija sudarė naują sutartį 8 metams. Tačiau gavęs atlyginimą už 6 mėn. ir 6000 florinų mokiniams išlaikyti, netikėtai išvažiavo į Lioną. Sako, jis vėliau gailėjosi savo poelgio, žadėjo grįžti į Vilnių, bet, deja, negrįžo...
- ... O Vilniuje profesoriaus priešai ir pavyduoliai triumfavo. Profesoriaus knygos buvo metamos iš bibliotekų, jo sudaryti rinkiniai ir herbariumai – apleisti, draskomi.

Ž. E. ŽILIBERAS IR KARALIUS

■ Visus buvimo Lietuvoje metus Ž. E. Žilibero ryšiai su karaliumi Stanislovu Augustu buvo geri. Karalius buvo jį paskyręs savo dvaro mediku. Ž. E. Žiliberas buvo karaliaus sūnaus Jokimo krikšto tėvu, o Ž. E. Žilibero sūnaus Stanislovo krikštatėviu buvo karalius Stanislovas Augustas.

■ Karalius apdovanojo Ž. E. Žiliberą brilliantiniu žyminiu, parašė jam apie 30 laiškų, kur rodė susidomėjimą Ž. E. Žilibero veikla, daug kartų tarėsi su juo gamtos istorijos, fizikos klausimais, kviesdavosi pas save į svečius. 1777 m. rugsėjo mėn. aplankė jį Gardino botanikos sode kartu su ministrais. Ž. E. Žilibero „*Flora Litvanica*“ buvo skirta karaliaus garbei. Karalius Stanislovas Augustas Ž. E. Žilibero darbus labai vertino ir visokeriopai jį pagerbė liepdamas padaryti jo biustą. Karalius taip pat įsakė nukalti du medalius, skirtus laimingam profesoriaus išgelbėjimui iš mirties nagų. Medalių įraše buvo pagerbtas ir ištikimas jo studentas Anupras Orlauskas.

Už piliečio išgelbėjimą Anuprui Orlauskui, rūpestingam botanikos lektoriui Vilniaus akademijoje, kuris atskleidė ir užkirto bandymą nužudyti jo dėstytoją, gamtos mokslo profesorių, tokį naudingą ir brangų tautai ir karaliui, 1782.

PO Ž. E. ŽILIBERO VU DIRBUSIŲ PROFESORIŲ PASAKOJIMAI: G. FORSTERIS

Po Ž. E. Žilibero vadovauti VU Gamtos istorijos katedrai ir Botanikos sodui buvo pakviestas jau pagarsėjęs Europoje antrosios Džeimso Kuko kelionės aplink pasaulį (1772–1775 m.) dalyvis Johanas Georgas Adamas Forsteris (*Johann Georg Adam Forster*). VU dirbo 1784–1787 metais.

Iš laiško S.T. Zemeringui. Leipcigas. 1784.05.14.: Ką tik buvau pas dr. Polį; stebėdamasis klausiausi, kai jis man pakartojo tai, ką šiandien rytą jau buvau girdėjęs iš dr. Hedvigo, būtent, kad jis ir Hedvigas, ir Leskė čia pažinoję mano pirmtaką Žiliberą, dabar esantį Lione, jį labai branginę kaip didžiai nusipelnusį vyrą, kuris nuodugniai išmanęs botaniką ir minerologiją, ir net laikę jį išimtimi iš įprasto prancūzų paviršutiniškumo ir negilaus mokytumo. Tu prisimeni, kad Šefleris man apie jį rašė daug bloga ir kad juo ten buvę nepatenkinti. Jis Vilniuje jau yra išleidęs ir „*Floram Lithuanicam*“ dviem tomais, kuriuos Leskė turi. Tai man blogas ženklas.

Iš laiško K. G. Heinei. Vilnius. 1784.11.20: Man patikėtas gamtos turtų kabinetas – kūdikis vystykluose, ir netgi negražus kūdikis. Knygų rinkinys labai mažas, bet iš botanikos srities jau gana geras. Botanikos sodas mano netvarkingo pirmtako, tokio Žilibero, paliktas skurdžioje būklėje, be to, jis mažas, ir kalbama apie įsigijimą tinkamo sklypo.

Iš laiško S. T. Zemerिंगui. Vilnius. 1784.12.12–13: Už namo – sklypelis, keturiasdešimt žingsnių iš keturiasdešimties – tai botanikos sodas, už jo – arklidės Langmajeriui ir man. Apie kabineto eksponatus neverta nė kalbėti. Užtat Žiliberas paliko be galo daug herbaria, taip pat padaryta graži pradžia kaupti botanikos ir zoologijos knygas.

Iš laiško S. T. Zemerिंगui. Vilnius. 1784.12.12–13: Kunigaikštis primas man sakė, kad man reikėtų žiūrėti, kaip įgyti Vilniaus kunigaikščio vyskupo (Masalskio) palankumą. ... tauriai mąstančiam žmogui meilikauti nedera; bet kartais komplimentas, pasakytas gera maniera, galįs juk daug duoti visuomenės naudai; būsią nesunku šitaip iš jo išmeilikauti sklypą botanikos sodui. (Žiūrėk tu man! Galvoju sau, kodėl gi jo nenuperkat jūs patys?).

Iš laiško J. R. Forsteriui. Vilnius. 1784.12.27: Mineralų rinkinys irgi dar bevertis, nes Žiliberas, mano pirmtakas, nebuvo mineralogas; yra daug herbariumų, kuriuose – gausybė augalų. Manau jų imtis kitą vasarą, kad galėčiau suklasifikuoti. Dabar man pakanka rūpesčių aptvarkyti savo paties rinkinį.

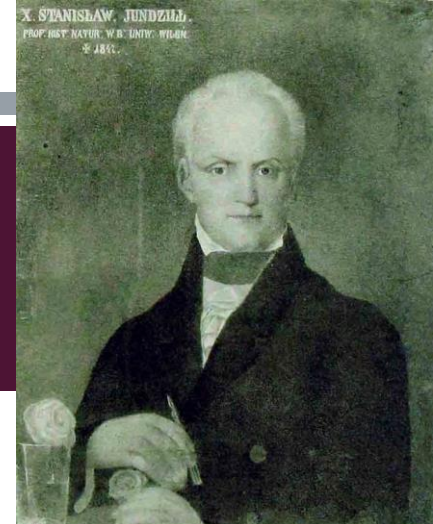

Iš laiško Dž. Benksui. Vilnius.1785.05.22: Prieš mane gamtos mokslų profesorius čia buvo ponas Žiliberas, prancūzas, išvykęs prieš keletą metų. Jis gerokai piktnaudžiavo karaliaus ir kelių ministrų jam parodytu pasitikėjimu ir galop nutraukė bet kokius ryšius su jais. Šis žmogus labai netikusiai tvarkė čionykštes gamtos studijas; dar niekad neteko regėti tokios netvarkos, kokią aptikau čia nedideliame plotelyje, kuris iki šiol buvo vadinamas botanikos sodu. Toks pat nerūpestigumas ir paviršutiniškumas regėti ir jo paliktoje kolekcijoje, ir knygų perdirbinėjime – jis turėjo metodą supjaustyti knygą į dalis ir sudėti jas taip, kaip jam šaudavo į galvą.

Iš laiško J. K. P. Špèneriui. Vilnius. 1786.03. 05: Noriu Jus taip pat prašyti pakalbėti su juo dar vienu reikalu, tiesa, pasitaikius progai ir preliminariai. Turiu čia netikusį sodininką, kuris nieko nesupranta apie sodininkystę, nes buvo tik mano pirmtako sodo vaikinukas. Jis nemokytas, tingus, aplaidus ir sąžiningumo požiūriu abejotinas. Nors greit dar negausiu naujo botanikos sodo, kuriam reikėtų mitraus sodininko, išmanančio botaniką, vis dėlto mano mažam sodeliui, turinčiam šį vardą, reikalingas žmogus, šiek tiek nutuokiantis apie sodininkystę, tegu ir tiktai tiek, kad rūpestinga priežiūra mokėtų išlaikyti tą nedaugelį dabar esančių augalų ir mano stalui išauginti daržovių, salotų ar aguročių. ...Ar nebūtų galima angažuoti tokį žmogų, kuriam nebūtų visiškai nepažįstama botaninė sodininkystė... ir būtų pasiryžęs atvykti iki Vilniaus?

PO Ž. E. ŽILIBERO VU DIRBUSIŲ PROFESORIŲ PASAKOJIMAI: S. B. JUNDZILAS

Stanislovas Bonifacas Jundzilas (*Stanislaw Bonifacy Jundziłł*) VU dirbo 1797–1825 metais. Jis palaipsniui perkėlė botanikos sodą iš Pilies g. į naują sklypą Sereikiškėse.

Ž. E. Žiliberui išvykus, svarbiausi jo herbarai ir kolekcijos buvo išsiųstos jam į Prancūziją, bet kai kas liko ir Vilniuje. 1821 m. S.B. Jundzilas *Wilibald Besser* prašymu išsiuntė į Kremenecą devynis rinkinius Ž.E. Žilibero herbaro. Dešimtas aplankas liko Vilniuje. S. B. Jundzilas rašė W. Besser: „Iš Žilibero herbaro Jums nieko nesiunčiu. Šio herbaro rinkiniai, kurių yra 10, labai didelio formato ir kiekvienas sveria po 15 funtų. Nežinau, kaip juos galėčiau nusiųsti paštu. Vėl juos peržiūrėjau ir nepasakyčiau, kad jie būtų labai vertingi. Dar duosiu peržiūrėti J. Wolfgangui. Baigus rašyti šį laišką, pas mane atėjo J. Wolfgangas, su kuriuo sėsimė prie Žilibero herbaro. Jis dalį šio herbaro atsiūs Jums per P. Lerkaną, o vėliau kitą dalį per Farengalterį.“

Paskolintą Ž. E. Žilibero herbarą nebuvo lengva susigražinti, nors S.B. Jundzilas prašė ir prašė. Herbaras buvo sugražintas, kai S.B. Jundzilas seniai VU nebedirbo.

Apie „Lietuvos florą“: „Rinkinys aiškus, aprašymai – teisingi, tikslūs. Atradimas daugelio retų ir vos matomų pas mus rūšių, stebėjimas jų gydomųjų savybių, o dažnai ant savęs – pagrindinės šio darbo savybės... Kūrinys bus vadovu visiems tiems, kurie kada nors rašys apie Lietuvos augalus, o vėlesnės kartos visuomet pripažins jam tą tiesą, kad jis pirmas nutiesė kelią į tikrą botaniką, kad jis pirmas sėjo šio taip gražaus ir naudingo mokslo sėklas“.

„Čia gryna ir nekalta *Flora* už lyties žieduose paskelbimą begėdiškumu apkaltinta; čia geognostiniai tyrinėjimai apie kalnų sudėtį ir uolienų sluoksnių senumą, bedievišku atskalumu buvo vadinami. Čia gerbiami nežinomų ligi tol Lietuvoje gamtos mokslų profesoriai, Ž.E. Žiliberas ir G. Forsteris, pirmas, kaip tuščiai vargstas dėl beverčių smulkmenų, buvo išjuokiamas, antras, kaip pakertas pagrindus Krikščionių tikėjimo, buvo pakaltinamas“

„Jo darbas „*Flora Lithvanica inchoata*“ mūsų amžiaus gėdai ir jėzuitų tamsumui išryškinti, iš akademijos knygyno buvo išmestas, kaip niekam netinkamas, ir perduotas į tada įsteigtą fabriką Zakrete (Vingyje) tabakui vynioti“. Tos retos ir vertingos knygos liko vos keletas egzempliorių – penkios pas S. B. Jundzilą ir bene porą su savimi pasiėmė išvažiuodamas Ž.E. Žiliberas.“

PO Ž. E. ŽILIBERO VU DIRBUSIŲ PROFESORIŲ PASAKOJIMAI: J. JUNDZILAS

Juozapas Jundzilas (*Jozef Jundzill*) VU dirbo 1814–1832 metais, t. y. iki universiteto uždarymo. Dirbdamas botanikos sode buvo S. B. Jundzilo idėjų tęsėjas.

1833 m. prof. J. Jundzilas po Vilniaus universiteto uždarymo pas save likusį turtą perdavė Medicinos–chirurgijos akademijai, daugiausia Ž. E. Žilibero herbarus: „Nuo 17 d. gegužės praėjusių 1833 metų iš buvusio botanikos profesoriaus Jundzilo asmeniškai jo sudėto ir pasirašyto katalogo buvo priimtas herbaras: a) sudėtas pagal Linėjaus sistemą, pavadintas *Herbarium Linneanum*, uždarytas 31 aplanke; b) antras herbaras 17-oje odinių aplankų, susidedantis didesne dalimi iš užsieninių augalų, kaip pats Jundzilas kataloge pripažįsta – sudėti be jokios tvarkos su pavadinimu *Herbarium Tournefortianum*; c) trečias herbaras pavadinimu *Herbarium hortense* sudėtas 6 medžiaginiuose ryšuliuose, ne tik kad be jokios tvarkos bet dar ir su neteisingai pavadintais augalais. Pastarasis taip pat yra dalis šv. atminimo Žilibero, kurį tačiau sudėjo patys mokiniai. Pabaigai rinkinys kai kurių sudžiovintų vaisių, kaip antai įvairūs kankorėžiai, kokoso riešutai ir medžių modeliai stačiakampėse lentelėse, sudėti skrynelėje pagal aukščiau paminėtą katalogą užbaigia tą pačią kolekciją“

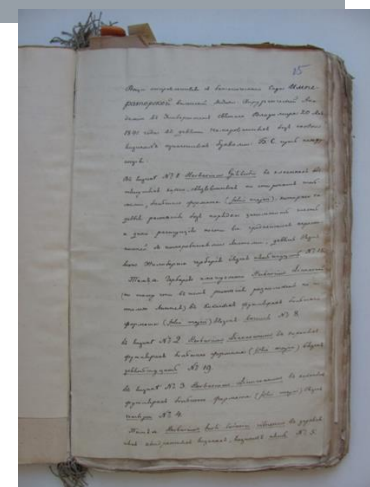

PO Ž.E. ŽILIBERO VU DIRBUSIŲ PROFESORIŲ PASAKOJIMAI: S.B. GORSKIS

Stanislovas Batys Gorskis (*Stanisław Batys Górski*) VU pradėjo dirbti 1824 m., botanikos sodui vadovavo nuo 1830 m. iki Medicinos-chirurgijos akademijos uždarymo 1842 m. Jam teko pati liūdniausia misija – botanikos sodo likvidavimas.

Ruošiantis uždaryti Medicinos-chirurgijos akademiją buvo sudaryta komisija turtui inventorizuoti. Tos komisijos duomenimis botanikos sode 1840 m. buvo tokie herbarai: 1) 31 dėklas (futliar) su užrašu *Herbarium Linneanum*, įsigytas iš profesoriaus Ž.E. Žilibero. Yra pilnas katalogas, kurį sudarė prof. J. Jundzilas; 2) 15 ryšulių (sviazok) su užrašu *Herbarium Lithuanicum*, įsigytas iš profesoriaus Ž.E. Žilibero. Augalai rinkti įvairiose vietose, tarp jų Gardino ir Vilniaus apylinkėse; 3) 18 dėklų (futliar) su užrašu *Herbarium Tournefortanum* ir įvairiais augalais; 4) 69 ryšuliai (sviazki) su mirusio botanikos sodo direktoriaus K. Vitcelio surinktais augalais, daugiausia iš Kremeneco botanikos sodo. Pridėtas ir katalogas; 5) 31 dėklas (futliar) su prof. E. Eichvaldo surinktais augalais. Pridėtas ir katalogas pagal K. Linėjaus sistemą; 6) S.B. Gorskio herbaras, sudėtas į penkias medines dėžes, du dėklus (futliar) ir du ryšulius (sviazki). Tai Botanikos sodo ir Vilniaus apylinkių augalai. Be išvardintų herbarų yra nedidelis rinkinys sausų vaisių ir kitų rinktinių, kurių sąrašą padarė 1833 m. gegužės 17 dieną prof. J. Jundzilas. Tas sąrašas pridėtas prie herbaro *Herbarium Linneanum* katalogo.

Ruošiantis uždaryti Medicinos-chirurgijos akademiją, buvo ruošiami išvežimui į Kijevą ir herbarai. Tam buvo užsakyta pagaminti 8 skirtingų išmatavimų (ilgis 84-120 cm, plotis 44-74 cm, aukštis 71-96 cm) 11 medinių dėžių, nors kaip paaiškėjo jau pakuojant siuntinį, visas turtas buvo sutalpintas į devynias dėžes, sunumeruotas, pažymėtas užrašu „Botanikos sodas“, ir išsiųstas į Kijevą 1841 m. gegužės 20 d.

Taigi, buvo išsiųsti tokie herbarai (arba jų dalys, nes nurodomas ir ryšulių skaičius): pirmoje dėžėje – *Herbarium Gilibertii* ir *Herbarium Linnaeanum*; antroje – *Herbarium Linnaeanum*; trečioje – *Herbarium Linnaeanum*, *Herbarium horti botanici vilmensis* (medinėse dėžutėse, tad labai tikėtina, kad S.B. Gorskio), *Herbarium Tournefortii*, ketvirtoje – *Herbarium Tournefortii*, *Herbarium plantarum cultorum in horto botanico vilmensis*, *Herbarium Eichvaldi*; penktoje – *Herbarium Tournefortii*, *Herbarium plantarum cultorum in horto botanico vilmensis*, *Herbarium Eichvaldi*; šeštoje – *Herbarium Witzelianum*; septintoje – *Herbarium Witzelianum*; aštuntoje – *Herbarium Witzelianum*, o taip pat *Herbarium Linnaeanum* katalogas, pasirašytas 1833 gegužės 17 d. prof. J. Jundzilo, *Herbarium Witzelianum* katalogas, devintoje dėžėje sudėtų sėklų sąrašas, vaisiai ir kita.

ŠIMTMEČIŲ AIDAS: GARDINAS

Medicinos mokyklos pastatas išliko iki mūsų dienų, tiesa, XIX a. antroje pusėje rūmai buvo rekonstruoti, dabar vaizdas kiek kitoks. Horodnicos miesto parke stovintis paminklas Ž. E. Žiliberui buvo atidarytas 2007 m. liepos 2 d. Paminklo autorius *Vladimir Pantelejev*. Įdomi detalė: paminklas vadinasi „XVIII a. miestietis“, nors visiems aišku, kad tas „miestietis“ yra Ž. E. Žiliberas.

ŠIMTMEČIŲ AIDAS: VILNIUS SODO VIETA PILIES G. 22

Botanikos sodas Medicinos kolegijos kieme gyvavo nuo 1781 m. keletą dešimtmečių, kol palaipsniui visi augalai buvo perkelti į naują vietą Sereikiškėse (Pilies kalno papėdės pietinėje pusėje), kur pirmas sklypas (virš 0,7 ha) buvo nupirktas dar 1787 m. G. Forsterio rūpesčiu.

Dabar pastatų ansamblis Vilniaus universitetui nebepriklauso, bet vietos įamžinimui sutelktomis jėgomis kai kas padaryta. 1996–2001 m. kieme įsikūrusio liaudies meno salono „Sauluva“ savininkų, šalia įsikūrusio „Naručio“ viešbučio vadovų, Senamiesčio restauravimo direkcijos, Savivaldybės miesto plėtros departamento, Paminklų restauravimo instituto, VU botanikos sodo, VU botanikos sodo draugų klubo ir kitų organizacijų pastangomis buvo simboliškai pažymėta sodo vieta.

1999 m. Europos paveldo dienų metu dalyvaujant Lietuvos Respublikos Prezidentui Valdui Adamkui, aukštiems pareigūnams bei akademinės bendruomenės nariams, ant minėto pastato fasado buvo atidengta memorialinė lenta (architektė Asta Račkauskienė). Buvusio sodo vietoje Prezidentas pasodino ąžuoliuką, sostinės meras Juozas Imbrasas – liepaite, o kultūros ministras Arūnas Bėkšta – šilkmedį.

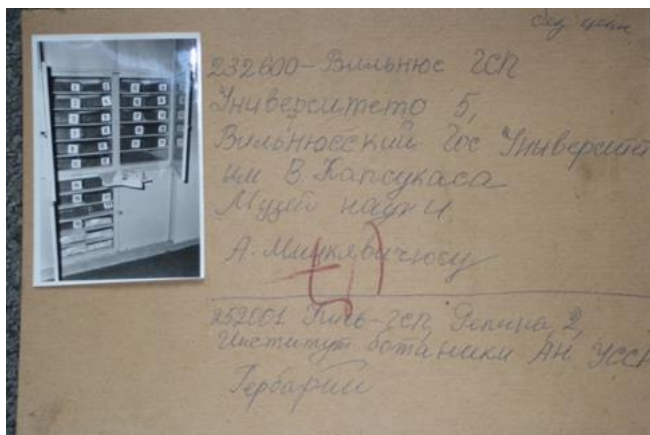
Kiek vėliau buvusioje pietinėje sodo ploto dalyje įrengta veja, ribos apsodintos kukmedžiais.

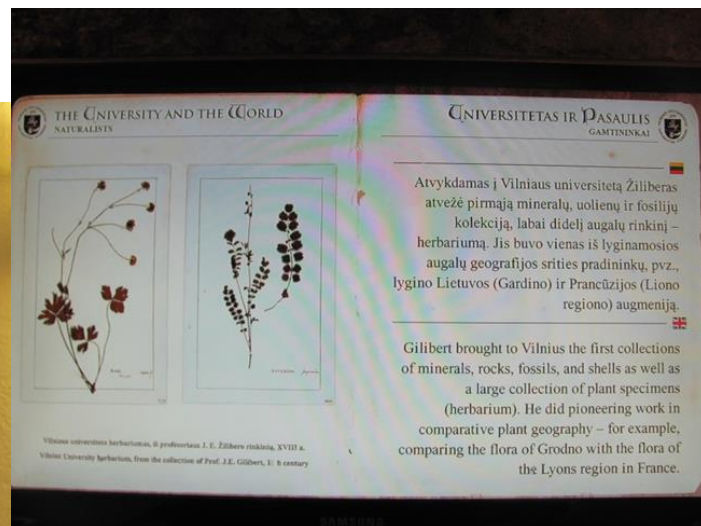
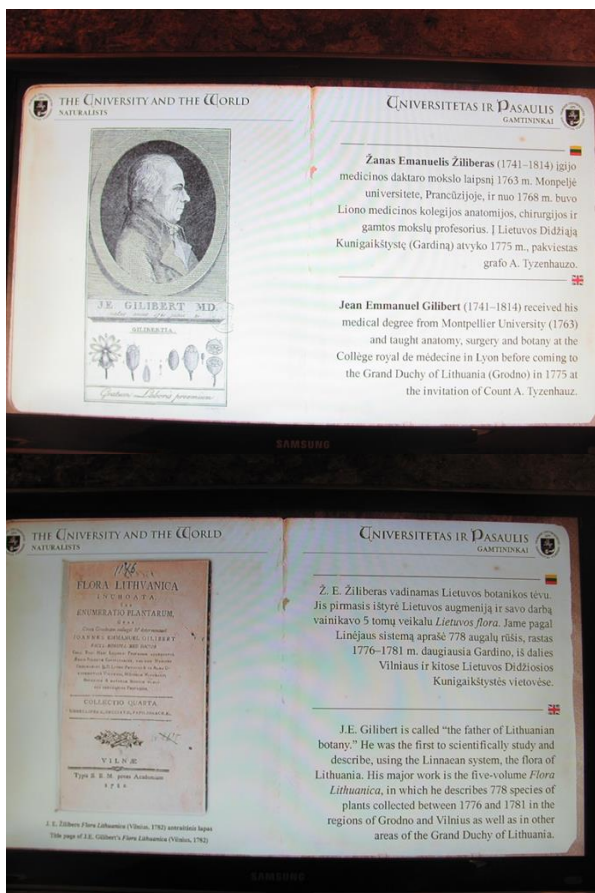
ŠIMTMEČIŲ AIDAS.

VIENO HERBARO APLANKO GRĮŽIMO Į VILNIŲ ISTORIJA

Tartis dėl galimybės atgauti herbarą „giliais tarybiniais laikais“ į Kijevą buvo nuvykę universiteto Mokslo muziejaus darbuotojai Vytautas Gricius ir Eglė Tamulevičienė. Herbaro darbuotojos pažadėjo ir savo pažadą tesėjo – atsiuntė į Vilnių vieną Ž. E. Žilibero herbaro aplanką su keletu herbaro lapų. Tas aplankas buvo eksponuojamas Mokslo muziejuje Šv. Jonų bažnyčioje.

Dabar VU Šv. Jonų bažnyčios varpinėje-muziejuje įrengtoje ekspozicijoje galima plačiau susipažinti su Ž. E. Žilibero ir G. Forsterio gyvenimu ir veikla, o taip pat pamatyti įdomių ir unikalių eksponatų.

ŠIMTMEČIŲ AIDAS: KIJEVAS

Į Kijevą patekusiam herbarui (ir kitam Vilniaus universiteto turtui) taip pat nebuvo saugu. Prasidėjus I pasauliniam karui, 1915-1916 m. herbarai kartu su kitu Kijevo universiteto turtu buvo išgabenti į Samarą, o karui pasibaigus, sugrąžinti. II pasaulinio karo metu vokiečiams okupavus Kijevą, visi Kijevo universiteto herbarai buvo išvežti į Vokietiją, tačiau pakeliui „užstrigo“, buvo surasti ir sugrąžinti į Kijevą. Kadangi universiteto pastatai buvo sugriauti, herbaras perduotas Ukrainos TSRS MA Botanikos institutui, kuris įsikūrė likusiame nesubombarduotame caro laikų mergaičių gimnazijos pastate. Taigi, dabar vienintelis išlikęs Ž.E. Žilibero herbaras yra Kijevo N.G. Kholodny Botanikos instituto Nacionaliniame herbariume (KW).

1) *Herbarium Linneanum*: tai Europos ir egzotiškų šalių 4755 augalų pavyzdžiai ant 4544 herbaro lapų, sudėlioti pagal *C. Linne* sistemą 29 aplankuose.

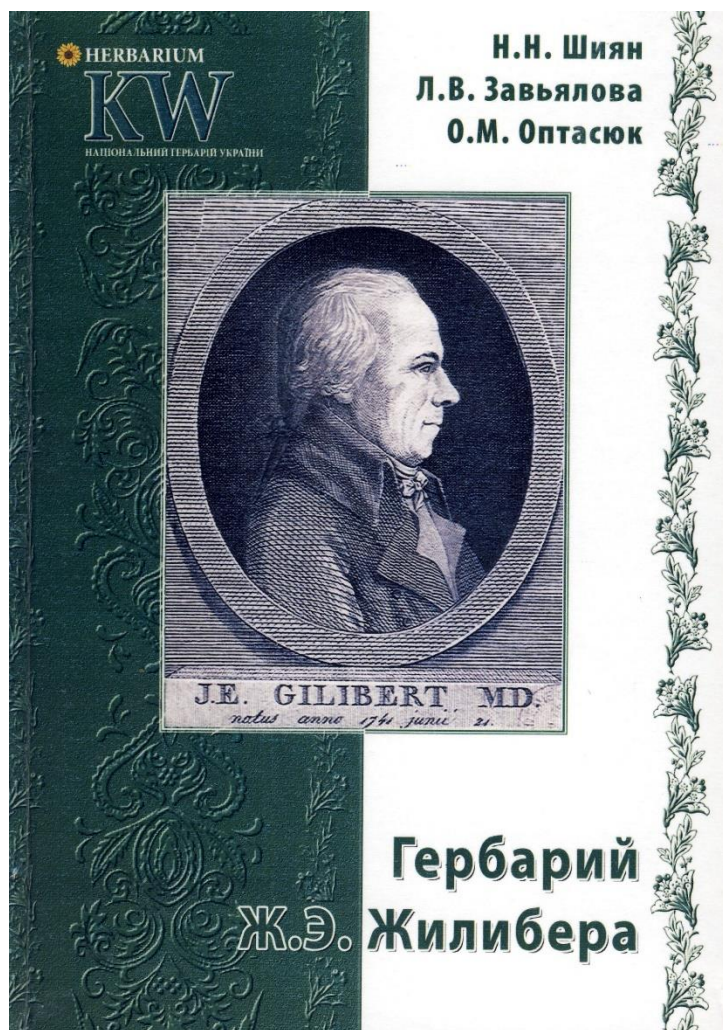
2) *Herbarium Grodnense*: tai buvusių trijų kolekcijų mišinys, kur 14 aplankų yra 2360 augalų pavyzdžiai ant 2356 herbaro lapų iš Gardino, Gardino botanikos sodo ir Vilniaus. Tai žiediniai augalai, samanos, kerpės ir vienas lapas su dumbliais.

Šios publikacijos autorė vieną Ž. E. Žilibero herbaro rinkinį „Gardino augalai“ peržiūrėjo 2008 m. ir rado 83 herbaro lapus su VU botanikos sodo augalais.

2008–2012 m. Kijevo herbariume buvo atlikta Ž. E. Žilibero herbaro revizija ir galutinė inventorizacija. Išleistas katalogas.

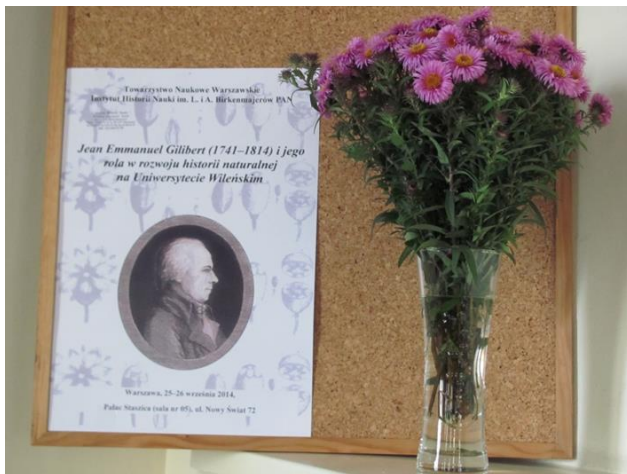

DABARTIES KARO INTARPAS

- Jau daug metų graži draugystė ir bendradarbiavimas sieja mane su Kijevo Herbariumo vedėja *Natalia M. Shiyan*. O viskas prasidėjo 2008 m., kai nuvažiavau į Kijevą peržiūrėti Ž. E. Žilibero herbaro. Paskutinį kartą Herbariume lankiausi 2019 m. Praėjusiais metais Herbariumas atšventė savo 100 metų jubiliejų, suorganizavo nuotolinę konferenciją, išleido konferencijos medžiagą.
- Visus tuos metus rašėm viena kitai laiškus, pasikeisdavom informacija apie Ž. E. Žilibero veiklos ir herbaro tyrimų naujienas.
- Kai prasidėjo agresija, 2022–02–24 parašiau el. laišką. Gavau atsakymą 14.15 val.: „Nemiegam nuo 6.30. Ten, kur mes gyvenam, pirmą sprogimą išgirdom prieš 20 min.... Kijevą apšaudė dar rytą... Mes labai dėkingi lietuviams už palaikymą... Linkėjimai visiems kolegoms... Mes laikomės...“
- Susirašinėjimas nutrūko... Daugiau žinių neturiu... Liko tik viltis...

ŠIMTMEČIŲ AIDAS. VARŠUVA

Ž. E. Žilibero gyvenimas ir veikla susilaukė didžiulio gamtos mokslų istorijos tyrinėtojų dėmesio Lietuvoje, Prancūzijoje ir kitose šalyse. Šių dienų Ž. E. Žilibero veiklos tyrinėtojai 2014 m. buvo susirinkę į konferenciją Varšuvoje. Lietuvai atstovavo A. Ričkienė iš Botanikos instituto ir A. Skridaila bei S. Žilinskaitė iš VU botanikos sodo.

Towarzystwo Naukowe Warszawskie
oraz
Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN
zapraszają na międzynarodową konferencję naukową

Jean Emmanuel Gilibert (1741–1814)
i jego rola w rozwoju historii naturalnej
na Uniwersytecie Wileńskim

Warszawa, 25–26 września 2014
Pałac Staszica (sala nr 65), ul. Nowy Świat 72

ŠIMTMEČIŲ AIDAS.

Ž. E. ŽILIBERO NUODIJIMAS – KĄ PASAKOJA LEGENDA IR TEISMO BYLA

2019 m. spaudoje pasirodė labai įdomus straipsnis apie Ž. E. Žilibero nuodijimą. Žemiau pateiktos šio straipsnio citatos.

DOMININKAS BURBA (Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija)
ARNAUD PARENT (Mykolo Romerio universitetas).

ŠEIMYNINIS KONFLIKTAS XVIII AMŽIAUS VILNIUJE: BANDYMAS
NUNUODYTI PROFESORIŲ ŽANĄ EMANUELJ ŽILIBERĄ 1782 M.

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS. 2019/2. VILNIUS, 2019. P. 89-111. ISSN
0202-3342 <https://doi.org/10.33918/25386549-201902004>

Prieš iškeldamas iš tėvynės Ž. E. Žiliberas vedė. Jo sutuoktinė buvo *Sophie Boudot*, kurios dėdė buvo įžymus Liono gydytojas. Tačiau jos palankumo ėmė siekti Žozefas Berliūkas (pranc. *Joseph Berluc*; lenk. *Józef Berluc/Berluk*), kuris po kiek laiko suplanavo pasikėsinimą į profesoriaus gyvybę – profesorių 1782 m. bandyta nunuodyti.

„Ž.E. Žiliberas popietinę kavą mėgo gerti prie įėjimo į oranžeriją. Kai tarnas atnešė puodelį kavos, profesorius jau buvo begerias, tačiau kažką prisiminęs paėmė nuo staliuko popierių, pieštuką ir nuskubėjo į atokesnį sodo kampą. Tuo metu prie staliuko tykiausiai prisiartinę Ž. Berliūkas ir į puodelį supylė miltelius. Viską matė tik už gretimo dekoratyvinio medelio su knyga sėdėjęs studentas Anupras Orlauskas (*Onufry Orłowski*). Kai kavą ištyrė žymiausi profesoriai, paaiškėjo, kad joje buvo nuodų.“

Ši informacija žinoma iš mokslo populiarinimui skirtos periodikos, bet joje labai trūksta konkretumo, suabejota minimų detalių tikslumu“.

„A. Orlauskas 9 gegužės kaip paprastai pas profesoriųėjo anksti tam, kad užsirašytų oro temperatūrą. Kaiėjo per virtuvę, tarnaitė Barbora jam papasakojo, kad užpylus vandenį pasigirdo garsas ir išbyrėjo milteliai. Jis tai perdavė profesoriui, kuris liepė pakviesti N. Renje, Ž. Briotę, S. L. Bizijų ir kunigą Mackevičių. Jie garino miltelius ir paaiškėjo, kad išgarinta medžiaga yra auripigmentas (pavojingas arseno sulfidas). Patikrinus paaiškėjo, kad tokios medžiagos nebuvo galima gauti vaistinėse, o Žaliojoje vaistinėje pasakyta, kad be magistrato leidimo tokios medžiagos negalima pardavinėti. Tiesa, pas du žydus, kurie gyveno šalia parduotuvių (*uzydowzas dwóch mieżkaiących między kramami*), tas auripigmentas buvo parduodamas, nes jie pačiam A. Orlauskui pasiūlė parduoti keliolika svarų.“

Neprašęjus nė mėnesiui po įvykio, laiške, parašytame 1782 m. gegužės 21 d. savo geram draugui karaliui Stanislovui Augustui, profesorius vis dar šokiruotas rašė: „Aš dar negaliu suvokti, kaip galėjo gimti toks pragariškas planas keleriais metais, kuriuos Apvaizda jam dar buvo suteikusi, sutrumpinti gyvenimą to, kuris rūpinosi viešąja gerove ir laime tų, kurie jį supo.“

Ypač Ž. Berliūko poelgis Ž. E. Žiliberą apstulbino dėl to, kad prieš tai aštuonis mėnesius jis jam teikė pastogę ir maistą. Tačiau Ž. E. Žiliberas pabrėžė, kad „jo širdis“ nenori sunkios bausmės Ž. Berliūkui, jis norėtų apsaugoti pastarojo šeimą nuo viešos bausmės užtraukiamos negarbės. Dėl to jis prašė karaliaus Ž. Berliūką išlaisvinti ir išvaryti iš šalies, kad niekada nebūtų prisiminta apie jo nusikaltimą.

Laiške, parašytame 1782 m. gegužės 27 d., Stanislovas Augustas priminė Ž. E. Žiliberui, kokios yra jo, kaip valdovo, pareigos: „Labai gražu užtartį žmogų, kuris norėjo atimti jūsų gyvybę [...], bet [...] aš neturiu teisės kištis į įprastinę teisingumo eigą, nes kitaip visada turėčiau nuogąstauti dėl kitų nekaltų žmonių gyvybių, nors ir ne tokių apdovanotų kaip Jūs“.

1783 m. kovo 17 d., Ž. E. Žiliberio žmona parašė nerimo kupiną laišką karaliui Stanislovui: „Tikėjimas, motinos pareigos verčia mane gyventi. Bet gaila! Koks sunkus mano gyvenimas! Mano skausmas pasiekė viršūnę! Neturiu jokių žinių iš savo vyro.“ Iš tiesų Ž. E. Žiliberas buvo dingęs, ir niekas nežinojo nei kur, nei kodėl.

S. Žiliber vėliau rašė karaliui: „Jūsų Didenybė, tegul Jūsų Šviesybė maloni prisiminti rūpestį, kurį suteikė mano vyrui. Aš prašau Jūsų vardan to paties prielankumo, kuris bus gerbiamas visais laikais, visais būdais siekti atrasti tiesą, ir užtikrinti, kad mano vyras sugrįžtų, jam atleisti, parodyti jam , kad jis suklydo. Jūsų Didenybė, jeigu parodysite savo malonę, suteiksite gyvenimą ir laimę visai šeimai. Aš negaliu patikėti, kad jis išvyko galutinai. Jis taip džiaugėsi grįžimu į Vilnių, kėlė į padanges Jūsų Šviesybės malones, jausdamasis toks laimingas, turėdamas tokį gerą valdovą kaip Jūs, ir naudodamas savo likusias dienas Jūsų tarnybai, kurios jis buvo pažadėjęs niekada nepalikti. Iki šio nemalonaus įvykio man nieko daugiau nereikėjo, širdis buvo pilna gyvo dėkingumo už tiek daug malonių, o ši šalis man yra brangesnė negu mano tėvynė.“ Galiausiai Ž.E. Žilibero žmona prašė galimybės jai ir vaikams toliau likti bute, kol sulauks naujienų apie savo vyrą, ir kad ji ir jos vaikai nebūtų labai griežtai kontroliuojami.

Iš Ž.E. Žilibero laiško, parašyto 1783 m. rugsėjo 25 d. (gavėjas nežinomas, gal tai buvo jo draugas ir kolega Z. Briote?), aiškėja, kad mokslininkas su savo žmona susitaikė: „Mano žmona atvyko gana geros sveikatos, kartu su mano trejetu vaikų. Priėmiau ją namuose rūpestingai, kaip dėl jos drąsos ir įžymių savybių ji yra nusipelnusi. Padariau viską, ką galėjau, kad ji pamirštų šmeižtus, kuriais bandyta sutepti jos reputaciją, ir širdgėlas, kurias patyrė, kai manęs nebuvo. Šmeižtas dingsta ir gėda lieka tiems, kurie ją sugalvojo“.

PABAIGAI SKAITINIAI

Arnaud PARENT. Gydytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą. Liaudies kultūra, 2014, Nr. 3 (156), p. 44-52.

Nuolat gydydamas ligonius ir vykdydamas šalies floros tyrimus, prancūzų mokslininkas turėjo daug progų susipažinti su Lietuvos valstiečiais. Grįžęs į Prancūziją, jis Lione 1784 m. pasakė kalbą, kurioje pasidalijo savo patirtimi Lietuvoje ir papasakojo apie šalies valstiečių gyvenimą. Šioje publikacijoje pirmą kartą skelbiamas jos vertimas į lietuvių kalbą.

„Aš ketinu apibūdinti mažai žinomos šalies, kurią tyrinėjau kelerius metus, žemės ūkio paveikslą. Iš pareigos ir dėl poreikio pradėjęs tirti gamtą, aš turėjau progą stebėti, kaip lietuviai naudojami gamtos produktais. Aš pristatysiu, kaip šita tauta išmoko statyti savo namus, gamintis maistą ir apsisaugoti nuo blogų orų. Aš kalbu apie žemę dirbančią tautą, nesirūpindamas turtingų didikų papročiais ir įpročiais.“

„Lietuvių valstietis, audros išmestas į Robinzono Kruzo salos krantą, nebūtų ėmęs labai nerimauti dėl savo likimo. Duokit jam kirvį, ir jis vien su juo susiręs pastogę tiek sau, tiek savo gyvuliams. Jam nereikia nei mūrininko, nei dailidės, nei kalvio, nei račiaus. Žiemą jis pasidaro lengvas roges, su kuriomis gali iš miško parsivežti malkų visiems metams. Vasarą jis moka pagaminti lengvą ir labai tvirtą vežimą savo derliui suvežti. Su savo kirviu jis kerta medžių kamienus. Guldydamas juos vieną ant kito, jis renčia labai tvirtas namo sienas.

Susirgę jie moka kentėti. Patirtis juos išmokė atpažinti ligas ir suprasti, kurias iš jų galima gydyti, o kurių negalima. Pirmuoju atveju valstiečiai geria rūgštų gėrimą ir ramiai guli lovoje. Antruoju atveju jie laukia mirties be murmėjimų ir skundų.

Kiekvienas lietuvių valstietis už savo namo turi aptvertą sodą. Tvora daroma iš supintų jaunų medžių šakų. Valstietis visiškai nieko nežino apie gyvatvores, nors jų miškuose auga beveik visi krūmai, iš kurių sodinamos mūsų gyvatvorės. Šituose vaismedžių soduose jie augina prastas obelis ir kriaušes. Jų vyšnios neužaugina geresnių vaisių, tačiau valstiečiai moka skiepyti vaismedžius taip pat gerai, kaip ir mūsų sodininkai. Iš jų vaismedžių dar galima paminėti slyvas, kurių vaisiai paprastai būna labai rūgštūs. Jeigu jie imasi auginti vynuogienojus, turi juos sodinti į vienos pėdos gylį ir dar apdengti mėšlu. Visi vaismedžiai šituose šaltuose regionuose veda tik rūgštaus skonio uogas. Taip pat ir serbentai, mėlynės ir gervuogės. Net avietės, tokios švelnios mūsų klimato krašte, Lietuvoje yra rūgščios. Tik braškės ten – kvapnios, švelnios ir vos rūgštokos.“

„Savo sode jis augina burokus, keletą kopūstų rūšių, bulvių, žirnių, svogūnų, česnakų. Jie turi gerą įprotį rauginti smulkintus kopūstus ir burokus. Rūgštynės ir agurkai taip pat dažnai vartojami. Visuose soduose auginami anyžiai, kalendros ir krapai. Jie naudojami ne tik degtinei, bet dedami ir į duoną. Medicinine prasme toks vartojimas – pagirtinas. Mane nustebino neaprėpiami didžiagalvių aguonų laukai, tos pačios rūšies, iš kurios išgaunamas opiumas, ir tai, kad jos auginamos tik dėl sėklų, iš kurių daroma kruopos. Lietuviai lyg niekur nieko jas valgo dideliais kiekiais. Toks vaizdas priverstų drebėti mūsų medicinos teoretikus.

Šitie valstiečiai moka pagal savus receptus raugti aviečių ir įvairių kitų uogų, ypač tekšių (*Chamoemorus*) ir spygliuotų krūmų uogų, mėlynių arba spanguolių vyną.

Lietuviai mėgsta gaminti maistą ar jį paskaninti iš laukinių kopūstų sėklų spaustu aliejumi. Iš viso lietuviai augina tris tokių kopūstų rūšis: kaimo kopūstai *brassica campestris*, rytų kopūstai *brassica orientalis* ir *raphanistrum*. Šios rūšys duoda daug sėklų, o jų šaltai spaustas aliejus tikrai nėra nemalonaus skonio. Prasčiausias aliejus naudojamas pasišviesti, tačiau tik patiems svarbiausiems darbams. Verpimui ar kitiems kasdieniams užsiėmimams lietuviai pasišviečia sakingos eglės balana. Šitos kultūros nėra vienintelės, atkreipusios Lietuvos valstiečių dėmesį. Itin svarbus augalas, kurį būtina paminėti, – apyniai.“ ...

PAGRINDINĖ LITERATŪRA

Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI-XXI amžiai). Vilnius, VUL, 2016.

A. Skridaila. Sumedėjusių augalų introdukcija Vilniaus Universiteto Botanikos sode 1781-2000 metais. Daktaro disertacija, Biomedicinos mokslai, botanika (04B). Vilnius, 2001.

J. Gedminienė. Gardinas - Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros centras. XVIII a. antroji pusė (1765-1793 m.) Daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, filologija (04 H). Vilnius, 2014.

Georgo Forsterio laišakai iš Vilniaus. Vilnius, Mokslas, 1988.

Iš mokslų istorijos Lietuvoje. Vilnius, 1960.

V. Levandauskas, R. Vaičekonytė-Kepežinskienė. Napoleonas Orda. Senosios Lietuvos architektūros peizažai. Vilnius, VDAL, 2006.

Nuotraukų autoriai: S. Žilinskaitė, N. Shiyan, A. Skridaila, D. Kirvelis.
Dalis nuotraukų paimta iš įvairių interneto svetainių.

Botanikos sodas

Dr. Silva Žilinskaitė
Vilniaus universiteto botanikos sodas
Kairėnų 43, LT-10239 Vilnius
+370 5 219 3138
silva.zilinskaite@bs.vu.lt